

نگاهی کوتاه به

تاریخ ایران باستان در کتاب

تاریخ مردم ایران

اثر شادروان دکتر زرین کوب

○ مصطفی ندیم

عضو هیات علمی دانشگاه شیراز

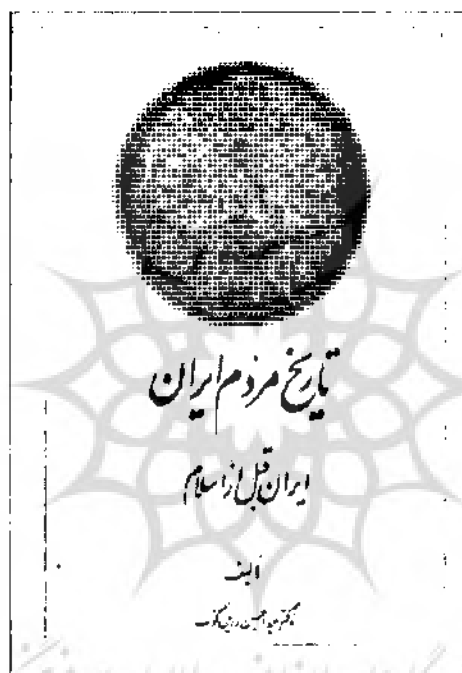
در مورد تاریخ و تاریخ ایران از استاد زرین کوب چند اثر ارزنده بجای مانده است اما بحث این مقاله در مورد نوشته‌های ایشان در زمینه تاریخ ایران باستان است. در بین آثار تاریخی استاد، در فصولی از کتاب روزگاران ایران در قسمت‌هایی از کتاب تاریخ در ترازو به فراخور مطالبی در مورد ایران باستان عرضه شده است اما اثری که به تنهایی بحث ایران باستان در آن مطرح شده، کتاب تاریخ مردم ایران، ایران قبل از اسلام، مردم در کشمکش با قدرت‌ها است. این کتاب برای نخستین بار در سال ۱۳۶۴ با همت انتشارات امیرکبیر به چاپ رسیده و تاکنون چند بار تجدید چاپ شده است. کتاب پس از مقدمه شامل ده فصل می‌شود که با یادداشت‌ها در انتها و فهرست اعلام در ۶۰۸ صفحه به پایان رسیده است.

به راستی برای این شاگرد کمترین بسیار دشوار است که اثر استاد زرین کوب را مورد نقد و بررسی قرار دهد و از آنجا که خود را در این جایگاه نمی‌بینیم تنها به بیان مطالبی کلی در باب کتاب بسنده می‌کنم.

در مورد کتاب تاریخ مردم ایران باید گفت بطور کلی بحث در مورد تاریخ ایران باستان آنهم تمامی ادوار این دوره از عصر اساطیر تا پایان ساسانیان در یک کتاب کاری است بسیار دشوار. سختی کار در آنست که هر دوره از تاریخ ایران باستان همچون مادها، هخامنشیان یا ساسانیان خود دارای مباحث و موضوعات گسترده و پیچیده‌ای است و تحقیق در مورد هر دوره به منابع، ابزار و اطلاعات خاصی نیاز دارد.

قبل از استاد زرین کوب، مرحوم مشیرالدوله حسن پیرنیا کتاب تاریخ باستان را به رشته تحریر درآورد که با توجه به زمان نگارش این کتاب باید آنرا بسیار با ارزش دانست. دیگر مورخین ایرانی تنها یک دوره از تاریخ باستان را مورد توجه قرار داده‌اند. در بین مؤلفین غربی دو اثر تاریخ ایران قبل از اسلام نوشته رومن گیرشمن و میراث باستانی ایران نوشته ریچارد ن. فرای از معروف‌ترین آثاری هستند که تمامی ادوار تاریخ ایران باستان را در یک کتاب عرضه کرده‌اند. گیرشمن با احاطه به علم باستان‌شناسی و هنر و با تکیه بر این دو علم تاریخ ایران باستان را مورد توجه قرار داد و ارزش اثر وی نیز بیشتر به‌خاطر استفاده از این دو علم است. اثر فرای کلی‌تر بوده و به‌خاطر تحریر آن در فاصله زمانی با گیرشمن و استفاده از اطلاعات جدیدتر و به‌کار بردن بیان ساده‌تر، جالب‌تر و خواندنی‌تر است.

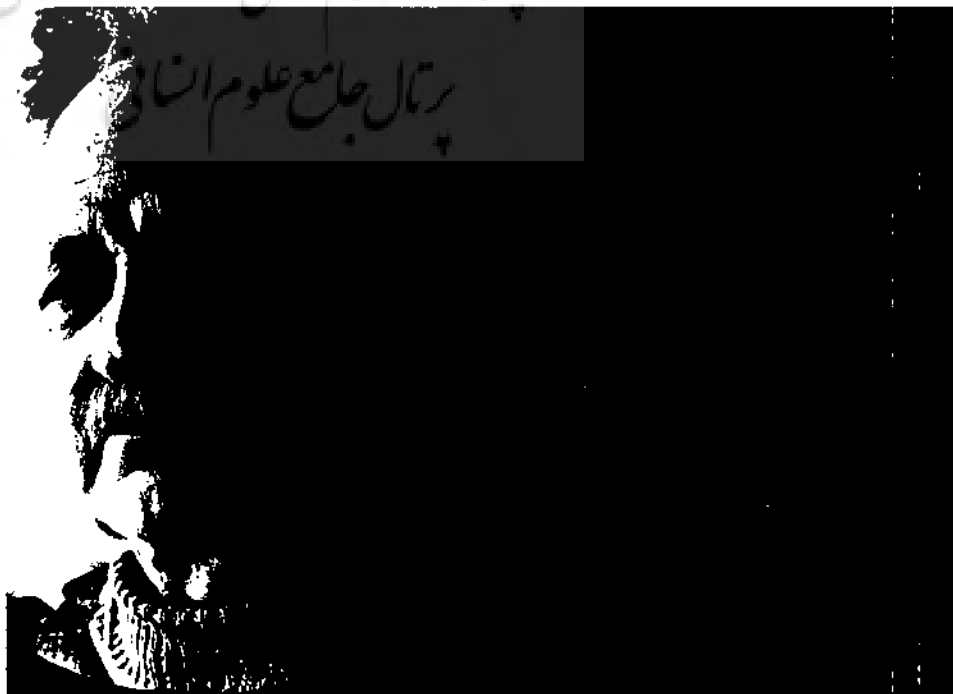
تاکید گیرشمن بر باستان‌شناسی نوشته وی را ناملموس و پیچیده کرده است. همچنین وی به مسائل اجتماعی و فرهنگی کمتر توجه داشته است. با این حال اثر گیرشمن در جای خود و در مقایسه با زمان نگارش آن اثری با ارزش است اما نمی‌توان از تعصبات گیرشمن نسبت به غرب در برابر شرق به‌راحتی گذشت و تعصباتی که در مواردی مطلب را از سیر علمی خود خارج می‌کند. اما فرای با دیدی بازتر و زبانی شیواتر تاریخ ایران باستان را به

○ تاریخ مردم ایران، ایران قبل از اسلام، مردم در کشمکش با قدرت‌ها

○ تألیف: عبدالحسین زرین کوب

○ ناشر: امیرکبیر، تهران، چاپ اول، ۱۳۶۴

گیرشمن با احاطه به علم باستان‌شناسی و هنر و با تکیه بر این دو علم تاریخ ایران باستان را مورد توجه قرار داد و ارزشی اثر وی نیز بیشتر به خاطر استفاده از این دو علم است

ویژگی شاخص یا بهتر بگوییم هنر زرین کوب در خلق این اثر و دیگر آثار مشابه او استفاده از ذوق و معلومات ادبی خویش در بیان تاریخ است

رشته تحریر درآورده است. اثر استاد زرین کوب را باید کاملاً متفاوت با آثار قبلی دانست. نخست اینکه اگر چه زرین کوب مورخی ایرانی و کاملاً علاقمند به فرهنگ و تمدن این مرز و بوم است اما هرگز این دوستداری را فدای حقیقت و واقعیت‌های تاریخی نکرده است و این شیوه پسندیده در جای‌جای این اثر کاملاً مشهود است به طوری که هر شخص علاقه‌مند به تاریخ ایران و آشنا با تاریخ، به انصاف زرین کوب در این اثر اذعان خواهد داشت.

ویژگی شاخص یا بهتر بگوییم هنر زرین کوب در خلق این اثر و دیگر آثار مشابه او استفاده از ذوق و معلومات ادبی خویش در بیان تاریخ است. خامه ادبی - تاریخی استاد چنان است که کاملاً رنگ ادبی بخود نمی‌گیرد تا از مسیر تاریخ خارج شود بلکه به عکس مطالب سخت و نسبتاً خشک ایران باستان ملموستر و شیواتر بیان می‌گردد. می‌توان گفت این گونه نوشتن خاص زرین کوب است. به کرات نوشته‌های استاد، چند جمله طولانی پشت سر هم دیده می‌شود که نویسنده مجبور به آوردن آنها بوده است اما با استفاده از بیانی ادبی و به کار بردن تکیه کلام‌های خاص این جملات، توالی منطقی می‌یابد و موضوع در ذهن خواننده دچار پراکنندگی نمی‌شود.

استاد در فصل اول در جایی به استفاده مورخ از نیروی تخیل در تحلیل ادوار ناشناخته تاریخ و وقایع کاملاً ناشناخته توصیه می‌کند، اما استاد خود هرگز در استفاده از نیروی تخیل پا را از حیطه علم و انصاف بیرون ننهاده و توسن خیال را بی‌مهار بر عرصه تاریخ نتاخته است. تخیل او حدسیاتی عالمانه و با استفاده از اسناد و شواهد است نه گمان‌های بی‌اساس و خوش‌آب و رنگ.

در باب استفاده از منابع باید گفت که تسلط استاد بر زبان‌های اروپایی موجب شده بود تا وی از اکثر منابع استفاده کند. تنها نگاهی گذرا به یادداشت‌های پایان کتاب گواه این مدعاست. کتاب با ارزش استاد زرین کوب که حاصل عمری تلاش بی‌وقفه می‌باشد بدون شک مانند هر اثر علمی خالی از اشکال نیست و در مواردی مطالب نیاز به تامل بیشتری دارد نثر خلاء تحلیل برای بعضی وقایع را استاد با بیان ادبی خود و خامه‌ای ادیبانه پر کرده است که همین نیز خالی از هنر نیست.

در اینجا باید گفت در مقایسه اثر استاد زرین کوب با دو کتاب گیرشمن و فرای، بدون تعصب و تعلق خاطر، اثر استاد را مفیدتر می‌دانم و بر آنم که اگر استاد تنها همین یک اثر را از خود بجای می‌گذاشت نیز جای سپاس و تقدیر داشت حال آنکه آثار استاد بسیار و همه دارای ارزش هستند. اگر تنها مقدمه کتاب را با دقت بخوانیم به میزان آگاهی و بینش استاد زرین کوب در درک تاریخ و وقایع تاریخی و شناخت ایشان از تاریخ ایران باستان پی می‌بریم. با ذکر این مقدمه، برای اطلاع از نظرات استاد در مورد ایران باستان توجه علاقمندان را به این نقل قول از کتاب ایشان

جلب می‌کنم:

«تاریخ مردم ایران در آنچه به دوران قبل از اسلام آن مربوط می‌شود ماجرای تلاش مستمر و بی‌وقفه‌ی است که قوم ایرانی از آغاز ورود به فلات ایران در راه ایجاد و توسعه فرهنگ و تمدنی انسانی و پربار و در مبارزه با تهدیدهایی که از داخل و خارج محیط زندگانش نیل به این غایت را برای وی داریم با دشواری‌های سخت و گونه‌گون مواجه می‌کرده است بر عهده داشته است و اینکه پایان آن دوران در آغاز عهد اسلام منجر به بسط و توسعه بیشتر در ابعاد انسانی این فرهنگ گشته است نشان می‌دهد که گذشته باستانی قوم بررغم پندار کوتاه‌بینان بی‌حاصل نبوده است و اگر دستاورد آن در ساخت دین و دانش با آنچه در عهد اسلام عاید وی شد قابل مقایسه نیست این معنی که مولود قدرت معنوی آیین تازه است از اهمیت آن دوران - که گویی نوران آمدگی وی محسوبست- چیزی نمی‌گاهد و پیداست که بدون توجه به آن دوران طولانی تاریخ مردم ایران در عهد اسلام را هم نمی‌توان در تمام ابعاد آن بدرستی ارزیابی کرد.

به علاوه در تمام این دوران طولانی که از اسطوره کاوه آهنگر تا داستان آسیابان مرو ماجرای برخورد مردم ایران را با بیدادی و نالایقی فرمانروایان مستبد تصویر می‌کند، و از ماجرای ههوخشتره ماد تا قصه رستم فرخ هرمزد تلاش نستوه قوم را در مقابله با هجوم بیگانه نشان می‌دهد تاریخ مردم ایران در کشمکش با قدرت‌های اهریمنی و ویرانگر داخل و خارج خلاصه می‌شود و شک نیست که توالی سلسله‌های متجاوز فرمانروا و نتایج مهاجمات مخرب بیگانه همواره نیروی حیات و قدرت خلاقه را در وجود قوم در حد امکان‌های محدود و فرصت‌های کوتاه متوقف داشته است و به هر حال دگرگونی فرهنگ و تمدن قوم ایرانی در طی این قرن‌ها بدون توجه به نقشی که این کشمکش با قدرتها در تشدید یا تخفیف آن داشته است نمی‌توان به شایستگی تقریر و توجیه کرد.

تصویر دنیای باستانی مردم ایران که قسمتی از آن در ابهام اساطیر قومی محو می‌شود و از دیگر قسمت‌های آن به ندرت اطلاعات محدودی وری آنچه از روایات یونانی و رومی که عمده کشمکش خارجی مردم ایران با آنها بوده است به دست می‌آید بی‌تردید برای مورخ امروز خیلی بیش از آنچه در نیم قرن ممکن بود میسر می‌شود چرا که بخش عمده اسناد این دوران در حال حاضر بیش از گذشته مورد تدقیق و تفسیر انتقادی محققان واقع شده است و کشف اسناد مهم و تازه هم در طی نیم قرن اخیر بر بسیاری از مجهولات گذشته روشنی‌های بیشتر افکنده است ولیکن در تفسیر واقعیات تاریخ امروز دست‌یابی به قضاوت عاری از شائبه برای مورخ آسان‌تر از گذشته نیست.»

زرین کوب چنان‌که خود در مقدمه کتاب می‌گوید شیوه نگارش و نگارش وی در بیان تاریخ ایران باستان

شیوه‌ای ترکیبی است که در آن عناصر مختلف تمدن، توالی سلسله‌ها و نتایج منازعات مستمر را در بردارد. این وجه تمایز عمده نگارش استاد نسبت به آثار قبل از وی است شیوه‌ای که اگر چه دارای عناوین خاصی در مورد اوضاع سیاسی، اقتصادی فرهنگی و نظامی نیست اما همه آن‌ها را نیز شامل می‌شود. این شیوه نگارش تنها با قلم ساده و در عین حال ادیبانه استاد جلوه تفضیلی می‌یابد. در اینجا به چند مورد از نکات خواندنی و در خور توجه در دو فصل اول کتاب اشاره می‌کنیم.

فصل نخست: اشاره استاد به اختلاف عقیده به عنوان عامل جدایی آریایی‌ها از یکدیگر^۱

● بحث در مورد انتقال قوم آریایی از اقتصاد شبانی محض به معیشت کشاورزی^۲

● نقش حیات دینی در ایجاد ارتباط بین ایرانی‌های باستانی با فرمانروایان آن‌ها^۳

● نقد نظر بعضی از مورخین غربی در مورد شیوه زندگی آریایی‌ها در امتزاج پهلوانی با عیاشی^۴

همچنین بحث در مورد حماسه‌های ملی ایران، تدوین اوستا و قسمت‌های آن، شاهان پیشدادی و کیانی و شباهت‌های آنها با شاهان ماد و هخامنشی، اوضاع اجتماعی زمان زرتشت، شخصیت زرتشت، زمان زرتشت، سخن موشکافانه استاد در مورد مذهب هخامنشیان و اینکه قبول گاه‌شماری اوستایی در اواسط دوره هخامنشیان نشان نفوذ آیین زرتشتی نیست و دلایل متقن ایشان در رد این ادعا از نکات در خور توجه فصل نخست است.

پس از بحث استاد در مورد «دنیای اساطیر ایران» در فصل دوم با نام اقی‌های دور، استاد ابتدا در کمال اختصار به معرفی اقوام بومی ساکن در ایران مقارن با ورود آریایی‌ها پرداخته است اما اختصار این مطالب هرگز موجب نقص آنها نشده است. استاد در ۱۰ صفحه به اهم مباحث در مورد این اقوام پرداخته است که تنها با همان شیوه ترکیبی، بیان این مطالب امکان‌پذیر است.

● تاریخ ماد موضوع مورد بحث بعدی کتاب در این فصل است که نویسنده اطلاعات هرودوت را در جای جای مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد.

● شروع قدرت یافتن پارس‌ها، جنگ مادها با آشور و انقراض آشور، دوره حکومت آستیاگ، نبرد آستیاگ با کوروش و اشاره‌های کوتاه به فرهنگ و تمدن ماد از جمله مباحث فصل دوم است.

یادآوری:

۱. زرین کوب، عبدالحسین: تاریخ مردم ایران، ایران قبل از اسلام، تهران: امیرکبیر، چاپ اول، ۱۳۴۴، ص ۲۰.
۲. همان، ص ۲۷.
۳. همان، ص ۲۹.
۴. همان ص ۳۳.